

FOLIA SELECTA

KUKLAY ANTAL:

Pilinszky János Egy szenvedély margójára c. verséről	1
JACQUES MARITAIN: A kortárs ateizmus üzenete	4
FLORILEGIUM - Horváth Sándor: Intuíció és átélés (részlet).....	19

Köröm, 1994 május

EGY SZENVEDÉLY MARGÓJÁRA

A tengerpartot járó kisgyerek
mindig talál a kavicsok közt egyre,
mely mindöröktől fogva az övé,
és soha senki másé nem is lenne.

Az elveszíthetlent markolássza!
Egész szíve a tenyerében lüktet,
oly egyetlen egy kezében a kő,
és vele ő is olyan egyedül lett.

Nem szabadul már soha többé tőle.
A víznek fordul, s messze elhajítja.
Hangot sem ad a néma szakítás,
egy egész tenger zúgja mégis vissza.

A középkori egyetemeken a Mester - magister magyarázatokat fűzött a tankönyvént használt Mű - opus - szövegéhez. Hallgatói - studentes - a Szerző - auctor - könyvéből odahaza kimásolták füzetükbe a soron következő részt, elegendő margót hagyva a kommentárok számára.

Versünk is ilyen kommentár, egy szenvedély természetének megvilágítása, "illusztrálása" egy példabeszéddel. A költő azonban szándékosan homályban hagyja, nem nevezi nevén a témát. Az olvasóra bízva annak eldöntését, hogy általában, bármely szenvedélyről szól-e a példabeszéd, vagy egy bizonyos, különleges, esetleg csupán egyéni megszokásról.

A vakációzó gyerekek minden nap kimennek a tengerpartra kagylót, kavicsot gyűjteni. Ami furcsa, hogy a mi kisgyerekekünk csupán egyetlen egy kavicsot keres. Ha ezt megtalálja, szenvedélye kielégül. A megtalált kavicsot azonban nem viszi haza, hogy a szobájában gyönyörködjék benne.

Ellenkezőleg. Mikor már teljesen azonosult kincsével, váratlan fordulattal megválnak tőle. Vajon mi készíti erre? Mire kíváncsi? Kavicsa a tenger ajándéka volt. Most visszaadja neki. Szeretné hallani a tenger válaszát. A tenger zúgásában meg szeretné hallani a maga apró kavicsának csobbanását. Ettől boldog. Szenvedélye most már teljesen kielégült.

A költő szenvedélye a versírás. Közelebbről az anyanyelvtől kapott költői képek sajátos megfogalmazása és publikálása. Olyan ő, mint "a tengerpartot járó kisgyerek"...

S a tenger? A múlt, jelen és jövő minden embere. A Beszélő Ember - homo eloquens -, akitől kapjuk, és akinek visszaadjuk kincseinket a visszhang reményében és örömeiben: in gaudio et spe resonantiae.

Jacques Maritain

A KORTÁRS ATEIZMUS ÜZENETE *

* La Signification de P Athéisme Contemporain Paris, Desclée de Brouwer, 1949.

Az itt tárgyalásra kerülő téma számos igen összetett és mély problémát takar. Nem kívánok velük kapcsolatban tantételeket kihirdetni; az előadásra kerülő szempontok kutatási kísérletek, amelyek szeretnék feltárni a világ jelenlegi agóniájának rejtett szellemi tartalmát.

I.

Az ateizmus fajtái

Hogy az egyes ateizmusok közötti különbségeket világosan meghatározhassuk, két eltérő szemszögből kell megvizsgálnunk a kérdést: egyrészt a magát ateistának valló ember oldaláról, másrészt pedig az egyes ateista filozófiai iskolák eszmei tartalma szempontjából.

Az ateizmust hirdető embert tekintve úgy látom, hogy vannak **gyakorlati ateisták**, akik azt hiszik, hogy hisznek Istenben, a valóságban azonban minden egyes cselekedetükkel tagadják létezését: imádják a világot, a hatalmat, a pénzt. Vannak azután **pszeudo-ateisták**, akik azt hiszik, hogy nem hisznek Istenben, a valóságban azonban tudtukon kívül hisznek benne, mert az az Isten, akinek a létét tagadják, nem Isten, hanem valami más. Végül vannak **abszolút ateisták**, akik valóban annak az Istennek a létét tagadják, akiben a hívők hisznek - a Teremtő Istennek, a Megváltónak és Atyának a létezését, akinek Neve végtelenül fölötte áll minden névnek, melyet kiejthetünk. Következésképpen az abszolút ateisták kötelességüknek érzik, hogy teljes egészében megváltoztassák értékrendjüket, és mindent leromboljanak magukban, ami az elvetett nevet sugallhatná számukra: úgy döntöttek, hogy mindenestől szembehelyezkednek az isteni transzcendenciával és a transzcendencia bármiféle maradványával.

Ha a kérdést a második, az egyes ateista filozófiák eszmei tartalma szempontjából vizsgálom, akkor pozitív és negatív ateizmust különböztethetek meg.

Negatív ateizmuson egy, az Isten-eszmét elvető, tisztán negatív vagy romboló folyamatot értek. Az Isten-eszmét itt csupán az úr váltja fel. Egy ilyen negatív ateizmus lehet felületes és tapasztalati, amilyen a XVII. század libertinusainak ateizmusa volt, amely tehát úrt ás a századokon át az Isten-eszme körül formálódott gondolatvilág középpontjába, de nem törődik azzal, hogy ezt a gondolatvilágot megváltoztassa. Egyetlen gondja, hogy kényelmes életet tegyen lehetővé az ember számára, hogy a tapasztalati szabadság világában bármit

megengedjen, amihez csak kedve van. Kétségtől az ember megélheti ezt a negatív ateizmust is egyfajta mély metafizikai szemlélettel - ekkor az az úr, amelyet létrehozott a dolgok középpontjában, átterjed egész gondolatvilágára és azt teljesen lerombolja. Az a szabadság, amelyet az emberi én számára követel, abszolút függetlenség lesz, egyfajta isteni függetlenség, amelyet az az én - Dosztojevszkij Kirilovjával - nem tud megfelelőbb módon bizonyítani, mint az öngyilkossággal, az önkéntes megsemmisüléssel.

A **pozitív ateizmuson** aktív harcot értek minden ellen, ami az embert Istenre emlékezteti - antiteizmus ez inkább, mint ateizmus. Ez egyben egy

reménytelen, mondhatnám hősiesség erőfeszítés is arra, hogy az Isten elleni harc követelménye szerint dolgozza át és alkossa újjá az egész emberi gondolatvilágot, az egész emberi értékrendet. Ilyen pozitív ateizmus Nietzsche tragikus ateizmusa, napjaink öntelt egzisztencialista ateizmusa, vagy a dialektikus materializmus forradalmi ateizmusa. Ez utóbbi különösképpen érdekelt minket, mert ennek sikerült elérnie, hogy tekintélyes számú ember egész szívvel élje ezt az újfajta hitet, hogy őszintén és rendíthetetlenül átadja magát neki.

Amikor tehát a kortárs ateizmusról beszélek, arról az ateizmusról szólok, amely így, ezen utolsóként említett módon nyilvánul meg. Számomra ez tűnik az ateizmus legjelentősebb fajtájának. S ez egyben egy példátlan történelmi jelenség is, mert abszolút és egyszersmind pozitív ateizmus. Csaknem egy százada már, hogy az emberi történelem tanuja volt egy olyan ateizmus viharos betörésének, amely egyszerre abszolút (valóban magát Istent tagadja), és pozitív (mély emberi átélést kívánó és a földet átalakítani akaró antiteizmus). Egy ilyen ateista betörés az Isten-eszme fokozatos megromlásának a következménye volt, melyet már három évszázada nyomon követhetünk, s amelyért különösképpen felelős a polgári racionalizmus. Ez a viharos betörés "egy új kor kezdetét jelöli, amelyben együtt fejlődik, bontakozik, egymással szüntelen küzdelemben a halált hozó folyamat azzal a folyamattal, amely a feltámadás felé halad."*

II.

A kortárs ateizmus kettős következetlensége

A bevezető tisztázások után szeretném kimutatni, hogy a mai abszolút és pozitív ateizmus kettős ellentmondást rejt magában.

Hogyan születik meg egy emberi lélekben az abszolút és pozitív ateizmus? Nagyon jelentős tényről állunk itt szemben. Az ember nem válik abszolút ateistává valamiféle, az Istennel kapcsolatos kérdésekre vonatkozó, a spekulatív értelem által irányított vizsgálódás következtében. Kétségkívül szerepük van az ezirányú negatív következtetéseknek, mint amilyen a legradikálisabb racionalista és pozitivisták filozófia, és nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a jó öreg sekélyességet sem, amely föltételezi, hogy a világegyetem tudományos magyarázata minden további nélkül megszabadít minket Isten létezésétől. De az ateista számára mindez csupán másodlagos indíték, s nem maga a mozgató és meghatározó ok. Sem az úgymond filozófiai érveket, sem ezt az ásatag közhelyet nem veti alá semmiféle kritikai vizsgálatnak. Az ateista

* Raison et Raisons. 189. p

vitán fölül állónak tartja őket. Hisz bennük. És miért? Egy szabad belső aktus következtében, amellyel elkötelezi egész személyiségét. Véleményem szerint az abszolút ateizmus kiindulópontja egy szabadakarati alap-aktus, egy döntő, szabad elhatározás. Ha abban a pillanatban, amikor egy ember szembesül magával, és egész életvitelével kapcsolatban elfoglal valamilyen álláspontot, s ezzel átlépi a felnőttkor küszöbét - ha ebben a pillanatban ezt a lépést összetéveszti egy olyan elutasítással, amely nem csupán a gyermekkor alávetettségét tagadja, hanem mindenfajta alávetettséget, ha az erkölcsi érettség és felszabadulás aktusának tekinti az összes transzcendentális törvény elvetését, és elhatározza, hogy a jó és a rossz eszméjét egy totális és abszolút módon szabad megtapasztalásban közelíti meg, eltökélten félretéve minden végső célt és minden fölülről jövő törvényt - akkor ez a szabad erkölcsi elhatározás, mivel a létezés elsődleges értékeire vonatkozik, azt jelenti, hogy ez a lélek a maga személyes világának, életének és gondolatainak teljességével elvetette Istent. Szerintem ez az a pont, ahol az abszolút ateizmus elkezdődik az ember szellemi tevékenységének mélységeiben.

De mi másról írtam most, ha nem egyfajta hit-aktusról, egy megfordított hit-aktusról, melynek a tartalma nem a transzcendentális Istenhez való csatlakozás, hanem a vele való szembehelyezkedés.

Ez a tény magyarázza, hogy az abszolút ateizmus egyszersmind pozitív ateizmus is. "Itt semmiképpen sem az Istenben való hit egyszerű hiányáról van szó, hanem inkább Isten elutasításáról. Harcról Isten ellen, kihívásról Istennel szemben. Az abszolút ateista kötelességének tartja, hogy állandóan kigyomlálja magából minden csíráját annak, amit eltemetett..." Ha az ateista gondolkodásmód kibontakozott a lélekben, "valahányszor föltűnik előtte a végső cél természetes eszméje, vagy ennek természetes vágya, bizonyos abszolút értékek és feltétel nélküli magatartásformák természetes eszméje, vagy az ezekre irányuló természetes figyelem, esetleg valamiféle metafizikai szorongás - olyan transzcendentális nyomokat fedez föl magában, amelyeket még nem törölt ki teljesen. Meg kell ezektől szabadulnia, végeznie kell velük. Számára Isten állandó veszélyt jelent. Nála nem a gyakorlati felejtés, hanem az elutasításban és a harcban való egyre mélyebb elköteleződés esete áll fenn.* Köteles szünet nélkül harcolni Isten ellen. Köteles ennek az antiteizmusnak az alapján mindent megváltoztatni és újra alkotni önmagában és a világban.

Miről van itt szó tulajdonképpen? Az abszolút ateizmus egy megfordított hit-aktusban veszi kezdetét s nem más, mint egy nagystílű vallásos elköteleződés. S ez a kortárs ateizmus első önellentmondása. Miközben hirdeti valamennyi vallás szükségszerű eltűnését, ő maga vallásos jelenség.

A második belső ellentmondás rokon az elsővel. Az abszolút ateizmus azzal kezdődik, hogy megköveteli az embertől, válják saját sorsának egyedüli mesterévé, tökéletesen megszabadulva minden elidegenedéstől és minden külső irányítástól, határozottan és tökéletesen függetlenül minden végső céltól és minden örök törvénytől, amelyet valamiféle transzcendens Isten jelölne ki

számára. Vajon az ateizmus elméleti szakemberei szerint az isteneszme nem a maga sajátos tárgyától elválasztott és egy ideális képbe átváltozott és szublimált emberi természet elidegenítésében leli-e kezdetét, ahol ennek az ideális képnek a transzcendenciája és tökéletessége biztosítja az ember alávetettségét a szolgáló létezés állapotának? Az emberi természet vajon nem ettől a szublimált képtől és minden transzcendentálistól megszabadulva nyeri majd el a maga teljességét és szabadságát, és teszi teljessé a végső kiengesztelődést a lényeg és létezés között?

Milyen mármost ennek az abszolút Immanenciának - amely azonos az abszolút ateizmussal - a végső eredménye? Mindaz, amit egykor, mint időfölöttit vettünk fontolóra, s úgy tekintettük, mint ami részesedik valami transzcendens minőségből - tökéletes értékből vagy szellemi valóságból -, ezentúl elmerül az időbeni létezés mozgásába és a jövő meg a történelem mindenható óceánjába. Igazság, igazságosság, jó, rossz, hűség és a lelkiismeret összes normája ezentúl tökéletesen viszonylagossá válik, mivel mindezek nem egyebek, mint a történelem folyamatának változó formái - ahogy Descartes számára nem voltak mások, mint az isteni szabadság esetleges, nem szükségszerű teremtményei. Az igazság minden pillanatban az lesz, ami megfelel a történelem éppen fölmerülő követelményeinek. Következésképpen az idő haladtával az igazság változik. Valamely tevékenység, amelyet ma végbevisznek, ma dicséretreméltó, de holnap már bűnös, és oly módon, hogy magának a lelkiismeretnek kell ezt a szentenciát kimondania. Hősies önfeláldozással átalakíthatóvá kell válnia az emberi értelemnek és az erkölcsi tudatnak.

Mármost mit mondhatunk az énről, a személyről és az emberi sorskérdésekről? A transzcendens elvetése logikusan vonja maga után az immanenshez történő totális csatlakozást. Az emberben nincs semmi örök, mindenestől meg fog halni, nincs benne semmi megváltani való. De képes odaadni magát a maga teljességében annak az egésznek, amelynek ő része, a véget nem érő áradatnak, ennek az egyedüli valóságnak, amely az emberiség sorsát hordozza. A maga határozott erkölcsi tapasztalatának és annak az elsődleges erkölcsi választásnak az erejében - minden végső Céllal szemben - amelyet megpróbáltam leírni, s amely egy sokkal mélyebb elkötelezettséget foglal magában, mint amilyenre az individualista önzés vagy az epikureizmus képes, a pozitív vagy abszolút ateista egész valójával átadja magát a társadalmi vagy a kozmikus teljességnek, mely fejlődik és mindent magába olvaszt. Nem csupán megnyugszik a halálban, mint egy fűszál a föld sarában, amikor elpusztulva termékenyebbé teszi, hanem beleegyezik abba is, hogy egész lénye minden értékével, nagyságával és hitével - amint már megjegyeztem - a történelemben, ennek a nagy Minotaurusznak adassék. A kötelesség és az erény számára nem lesz más, mint önmaga teljes alávetése és tökéletes föláldozása a jövő szent falánkságának.

Itt a misztikus "tisza szerelemnek" egy új fajtájával állunk szemben - elutasítva a személyes megváltás minden reményét. Valódi lemondás ez, az En valóságos odaadása, totális és abszolút önzetlenség, amely ugyanakkor szörnyűséges is, hiszen az Én, a Személy létezésének és méltóságának az árával kellett fizetnie érte, annak az árával, ami bennünk végtelen és Isten képe. Krisztus azt mondta: "Aki elveszíti életét értem, megtalálja azt"**, mert az ember számára annyit jelent elveszítenie lelkét Istenért, hogy átadja magát az Abszolút Igazságnak, Jóságnak, Szeretetnek, magának az Örök Törvénynek, amely meghaladja a jövő minden esetlegességét és változandóságát. A pozitív ateista odaadja a lelkét - és nem azért, hogy megtalálja azt - egy földi demiurgosznak, amelynek kielégíthetetlen gyönyörűsége, ha látja az emberi lelkeket, amint hajlongnak, meghunyászkodnak és leborulnak az események előtt.

Nem kisebbítem az abszolút ateista erkölcsi magatartásának szellemi súlyát. Ellenkezőleg, kiemelem. Kiemelem ezt a misztikus önzetlenséget s azt a nagyságot és nemességet, amelyet magában foglal. De azt mondom, hogy ez az erkölcsi magatartás is mély belső ellentmondást takar, s ez az egész folyamat balsikerrel végződik. Ez az Istennel való szakítás úgy kezdődik, mint a teljes függetlenség és egyenjogúság követelése, s egy gögös forradalmi szakítás mindazzal, ami kiszolgáltatná az embert a külső alávetettségnek és az elidegenedésnek. Végül azonban a történelem mindenható mozgása előtti tiszteletteljes és alázatos hódolatba torkollik, ahol az emberi lélek egyfajta szent kiszolgáltatottságban átadja magát a történelem vak istenségének.

III.

Az ateista és a szent

Az említett balsiker fényt derít egy tényre, amelynek jelentőségét ugyancsak említésre méltónak tartom: azt akarom mondani, hogy az abszolút ateista forradalmi ereje önmagában igen hatalmas, de szellemileg nagyon gyenge, nagyon csekély és csalóka. Azt a tényre akarom megemlíteni, hogy radikalizmusa olyan radikalizmus, amely elkerülhetetlenül megtéveszti saját magát - mert egy hitelesen forradalmi lélek nem borul térdre a történelem előtt, hanem megkísérli, hogy maga csinálja a történelmet: azt a tényre akarom említeni, hogy az abszolút ateista csak megalkuvások árán képes erre a protestálásra, erre az abszolút elutasításra, melynek eszménye - és reménye - képességeit sok tekintetben vak vágányra viszi.

** Mt 10,39.

Ezzel eljutunk ahhoz a kérdéshez, amelyet különösképpen szeretnék szemügyre venni: az ateista és a szent problémájához. Kettőjük közül melyik hajlíthatatlanabb, radikálisabb és keményebb, melyikük helyezi a fejszét mélyebben a fa gyökerére? A szakítást melyikük viszi végbe tökéletesebben, egyetemesebben és gyökeresebben?

Kíséreljük meg elképzelni, mi játszódik le egy szent lelkében, abban a döntő pillanatban, amikor megteszi az első, visszavonhatatlan elhatározást. Gondoljunk Assisi Szent Ferencre, amikor eldobta ruháit és meztelenül állt püspöke előtt, vagy Labre-i Szent Benedekre, amikor elhatározta, hogy az utak nyomorult koldusává lesz. Egy ilyen tett gyökerénél olyan mély valami megy végbe a lélekben, hogy az ember nem tudja, hogyan is fejezze ki - azt mondjuk, hogy ez egy tiszta elutasítás - mert nem lázadásról van szó, ami időleges, nem is valamiféle reménytelen tettről, ami passzív dolog volna. Ez egy föltétlen visszautasítás; teljes és szilárd, rendkívül aktív visszautasítása annak, hogy a dolgokat elfogadja úgy, amint vannak: itt nem az a kérdés, hogy a dolgok, a természet, e világ lényegükben jók-e - igen, azok; a létadottság jó, létének mértéke szerint, a kegyelem a természetet nem lerombolja, hanem tökéletesíti - de ennél a belső szakításnál nem ezeket tartja szem előtt. Ez a tett egy ténnyel, egy egzisztenciális ténnyel van kapcsolatban: a dolgok, úgy, amint vannak, tűrhetetlenek, kifejezetten és határozottan tűrhetetlenek. Magában a létezés valóságában fertőzte meg a világot a hazugság, az igazságtalanság és rosszindulat, a szorongás és nyomor, a teremtést oly mértékben megrontotta a bűn, hogy a szent lelke legmélyén utasítja vissza mindennek az elfogadását. A rossz - értem ezalatt a bűn hatalmát, az egyetemes szenvedést, amelyet maga után von, az üres rothadást, mely mindenfelé pusztítja a dolgokat - a rossz olyan mértékű, hogy az ember számára nincs más, amihez nyúljon, ha gyógyítani szeretné, mint az az egyetlen lehetőség, amely szabadsággal, ujjongással és szerelemmel részegíti a lelket, s amely nem más, mint hogy mindent odaadjon, mindenről lemondjon, a világ édességéről is, arról is, ami jó, ami jobb, ami gyönyörűséges és megengedett, azért, hogy szabad legyen, hogy Istennel legyen. A teljes kifosztottság és odaadottság állapota ez, hogy előkészítse magát a kereszt hatalmának befogadására.

Meghal az ember azokért, akiket szeret. Egy közvetlen belső ismerésből eredő és az akarattól kísért villámszerű fényesség ez az emberi erkölcs egész rendje fölött. Ha ez az égő szárny megérintett egyszer egy emberi lelket, ez a lélek mindenhol idegenné lesz ezentúl. Beleszerethet a dolgokba, de soha nem lel bennük nyugalmat. Hogy a teremtést megváltsa, a szent az igazság és szeretet meztelen fegyvereivel háborút indít a teremtés minden eltorzítása ellen. Ez a harc saját lelkének és vágyainak legrejtettebb zugaiban kezdődik, s az új föld és új ég eljövetelével ér véget, amikor e világ hatalmasságait megalázzák, s

fölmagasztalják a megvetetteket. Egyedül a szent tapossa a sajtolót s a népek közül senki sincs vele.^{***}

Szeretném megemlíteni, hogy ebben a harcban, amelyről szó van, Istene adott példát az embernek. Mert miközben fölszólítja az értelmes teremtményeket arra, hogy váljanak részeseivé saját teremtetlen életének, Isten gyökerestől kiemeli őket abból a természetbe gyökerezett életből, amelyet birtokoltak. A zsidók tudták, hogy Isten rejtett Isten, aki titokban tartja a nevét, de bőkezűen nyilatkozik meg az embereknek a próféták szenvedélyes látomásaiban, hogy megújítsa a föld színét, és ő az, aki kiválasztott egy népet a föld összes nemzete közül. És a keresztények tudják, hogy Isten egyfelől nagyon elégedetlen ezzel a bukott világgal, amelyet ő jónak alkotott, és melyet a rossz romba döntött; másfelől annyira teli van iránta szeretettel, hogy a Fiát adta és szolgáltatva ki az embereknek, egészen a világból való kivetettségig, hogy szenvedjen és meghaljon, és ilyen módon váltsa meg a világot.

A szent ennek az igaz Istennek adta át magát mindenestől. De vannak hamis Istenek. Sőt, mint már említettem, létezik Istennek nem hiteles, megrontott képe is, amelyet minden hamis istenek Királyának vagy Jupiterének lehet nevezni, a bálványimádók nagy Istenének. *Ezzel* az Istennel szemben a szent tökéletes ateista, az emberek legateistábbja - pontosan azért, mert egyedül csak Istent imádja.

Álljunk meg egy pillanatra ennél a pontnál. Vegyük fontolóra a tisztán racionális, tisztán filozófiai Isten-fogalmat. Ez a fogalom kettős: egyfelől létezik a filozófusok igaz Istene, másfelől létezik a filozófusok hamis Istene. A filozófusok igaz Istene nem más, mint maga az Igaz Isten, a szentek Istene, Ábrahám, Izsák és Jákob Istene, akit az ember csak tökéletlenül és kezdetlegesen ismer meg, csupán természetes tulajdonságaiban: ez a tisztán racionális Isten-fogalom ténylegesen nyitott a természetfölötti felé.

De tételezzünk föl egy tisztán természetes Isten-ismerést, amely tud a legfőbb Lény létezéséről, de nem ismeri el vele kapcsolatban azt, amit Szent Pál Isten dicsőségének nevez, tagadja szabadsággal teljes titokzatos nagyságát, ami a transzcendenciáját jelenti, és istenét ahhoz a világhoz láncolja, amelyet ő alkotott. Tételezzünk föl egy tisztán racionális - elferdült - Isten-fogalmat, amely be van zárva a természetfölötti szférába, és amely lehetetlenné teszi az Isten szeretetébe, szabadságába és közölhetetlen életébe rejtett misztériumokat. A filozófusok hamis Istene lenne ez, a hamis istenek Jupiteré. Képzeljünk el egy Istent, aki a természet rendjéhez lenne kötve s csupán a végső garanciáját, és igazolását jelentené ennek a rendnek. Egy olyan Istent, aki felelős ezért a világerért, de nincs hatalma a megváltására, akinek hajlíthatatlan akaratát semmiféle ima el nem érheti, aki egyaránt rábólint, és áldását adja a világban fellelhető minden jóra és rosszra, minden alávalóságra és kegyetlenségre éppúgy, mint minden nemesre, amely a természetben munkálkodik. Egy Istent,

^{***} Iz 63,3

aki rábólint a gonoszságra, a rabszolgaságra és nyomorra, aki az embert fölládozza a kozmosznak, aki okozója a gyermekek könnyeinek és az ártatlanok agóniájának, csupán egy kelléke az örök körforgások vagy a fejlődés szent szükségszerűségének. Egy ilyen Isten, jóllehet a legfőbb Létező, bálványá változva azonban nem más, mint a természet *naturalista* Istene, e világ Jupiteré, a trónjaikon ülő bálványimádók és hatalmasságok, a földi dicsőségükben tündöklő gazdagok Istene, a törvénytelen siker és a törvény rangjára emelt csupasz tény Istene.

Félek, hogy ilyen volt a mi modern racionalista filozófusaink Istene, talán Leibniz és Spinoza, de mindenképpen Hegel Istene.

S ilyen volt, csak egészen más, nem racionalista, hanem mágikus stílusban a régi pogányok Istene, vagy inkább e pogány Isten két arcának egyike. Mert a pogány Isten kétarcú volt: egyrészt az ész és a természet igaz Istene, az ismeretlen Isten, akiről Szent Pál beszélt az athéniaknak; másrészt pedig ő volt a naturalizmus hamis Istene, az ellentmondások Istene, akit az előbbieken megrajzoltam s aki leginkább megegyezik e világ Fejedelmével.

Mindehhez hozzá lehetne tenni, hogy a keresztény szekták között az esztelen gnosztikusok - különösképpen Marcion tanítványai, akik az Ószövetség Istenét úgy tekintették, mint a lényegi rossz megalkotóját, amely harcban áll a Megváltóval - keverték össze a Teremtőt azokkal a hamis Istenekkel, akikről beszéltünk: a világ abszurd uralkodójával.

És most azt szeretném mondani, hogy a szent, amikor véghezviszi a szakítás nagy tettét, amiről az imént volt szó, egy csapásra elveti, széttöri, ellenállhatatlan hevességgel elpusztítja a világnak ezt a hamis imperátorát, a naturalizmusnak e hamis istenét, a bálványimádóknak, hatalmasságoknak és a gazdagoknak ezt a nagy Istenségét, aki abszurd hamisítványa Istennek, de aki ugyanakkor eszmei központ is, ahonnan kisugárzik a kozmosz imádása, akinek lerójuk adónkat minden alkalommal, amikor meghajtunk a világ előtt. Ezzel az Istennel szemben a szent tökéletes ateista. Nem tartották-e a pogányok is a zsidókat és az első keresztényeket ateistáknak a Római Birodalom idejében?****

De forduljunk most modern, igazi és valóságos ateistáink felé: mit mondhatunk velük kapcsolatban? Az előző megjegyzések értelmében azt mondhatnám, hogy az abszolút ateista *nem eléggé* ateista. Ő is felháborodik a világ Jupiteré miatt, a bálványimádók, a hatalmasok és gazdagok Istensége miatt; ő is elhatározza, hogy végez vele. De ahelyett, hogy az igaz Isten erejét vetné latba a hamis Istennel szemben és adná oda magát az igaz Isten művének, amint azt a szent teszi, az ateista, minthogy elveti az igaz Istent, csak a történelem immanens Istenének erejével harcolhat a világ Jupiteré ellen, és pedig úgy, hogy önmagát átadja ezen immanens Istenség műveinek.

Az ateista valójában azért adja át lelkét a történelem vak Istenének, mert hisz a történelmi mozgás szétzúzó hatalmában, s mert attól várja az ember végső

**** "Íme, ezért hívnak minket ateistáknak. És kétségkívül elismerjük, hogy tagadjuk ezeket a hamis isteneket."
Szent Jusztinus I.VI.1.

felszabadítását. De csapdába esik: egy idő után a történelem vak istene kezdi fölfedni valódi arcát - igen, ő e világ Jupiteré, a bálványimádók, a trónjaikon ülő hatalmasságok, a földi dicsőségben tetszelgő gazdagok, a tövénytelen sikerek és a törvényre emelt pusztá tény nagy Istene - ez maga a hamis Isten új álruhában és új bálványimádóktól koronázva, a hatalomnak és a sikernek új lim-lomjait osztogatva. És ez a felismerés már túl késő az ateistának. Mint fejtegetéseink elején láttuk, ez az Isten már birtokba vette őt. S ő leborul a történelem előtt. Ájtatosan tanulékony és engedelmes egy Istennel szemben, aki nem Isten.

Így az igazságtalanság és elnyomás világával történő szakítása csak felszínes és időleges szakítás. Jobban e világ rendelkezésére áll, mint valaha. A szenttel összehasonlítva, aki testében beteljesíti kezdeti szakítását s aki naponta meghal, és aki áldja a szegények, az üldözöttek s Isten minden más barátjának a boldogságát, s aki élvezzi a lélektől vezetettek tökéletes szabadságát, vele összehasonlítva az ateista szerintem nagyon gyenge utánczata a szabad szellemnek és a lázadó hősnek. És mégis, amint megkíséreltem megmutatni, eltévelyedésének az oka a belső szabadságtól és a dolgok mikéntjének visszautasításától rosszul irányított akarattal. Mondhatjuk - talán paradoxonnak hat, de szerintem igaz -, hogy az abszolút ateizmus megfosztja Istent és az emberiséget néhány lehetséges szenttől, mert csődbe vezet a hősies szabad vállalkozásukat, s a világgal való szakításuk erőfeszítését a világgal szembeni teljes és szolgáló alávetettségévé változtatja. A hiteles abszolút ateista a maga teljes őszinteségével és áhítatával végülis nem más, mint egy elhibázott szent és egyben egy megcsalt forradalmár.

IV.

A szent és a történelem

Van itt egy másik, mondhatnám ellenkező értelmű paradoxon is. Ha figyelmesen szemléljük a szentet, úgy tűnik, hogy az a belső tette, amellyel tökéletesen szakít a világgal, tökéletesen függetlenné válik tőle, és amely szabaddá teszi őt Istentől kívül mindentől, - ez a tett elkerülhetetlenül magával hozza, hogy a szellemi élet országa a maga túláradásával előnti az ideigvaló élet országát. Ily módon, ha a szent nem kötelezte el magát kizárólag a kontemplatív élet mellett, akkor a világ szerkezetét megújító élesztővé válik, pezsdítő és átalakító energiává a társadalomban és a kulturális tevékenységek mezején.

Igen, föltétlenül. És valóban ezt történt századokon át. Az egyházatyák nagy forradalmárok voltak. Aquinói Tamás a kultúra világában, Páli Vince társadalmi téren a hiteles és elszánt újítók kimagasló példái, akiknek

kezdeményezései lényeges változást hoztak a civilizáció történetében. A világban tapasztalható haladást századokon át a szentek segítették.

Lám mégis, egy újabb paradoxon: a modern történelem napjaiban a társadalom különösképpen embertelen szerkezete, amelyet az ipari forradalom okozott, a társadalmi igazságosság nyilvánvalóan döntő fontosságú kérdését hozta napvilágra. Ezzel egy időben az emberi szellem tudatosította a *társadalmat*, mint az ismerés és cselekvés sajátos tárgyát, és a munkás szervezkedések első kísérletei egy olyan történelmi erő csíráit hozták létre, amely képes hatni a társadalom szerkezetére. S itt vajon nem a szenteknek kellett volna vezetniük a szegények tiltakozását és a munka világának a társadalmi érettségre irányuló mozgalmát? Valójában - néhány, a hitből élő ember kivételével, mint pl. Ozanan Franciaországban és Toniolo Olaszországban (még nincsenek szentté avatva, de egy napon ez megtörténhet) - a feladatot, miként közismert, nem a szentek irányították. Sőt, azt történt, hogy a szentek helyett, mindenki nagy kárára az ateisták váltak a társadalmi kérdések hangadóivá.

Hogyan következhetett be ez az annyira tragikus csőd? Nem nehéz ebben a keresztény világ egyfajta büntetését látni. Annak a világnak a büntetését, amely gyakorlati magatartásával túl hosszú ideig gyöngítette a kereszténységet, vetette meg a szentek példáját, és hagyta magára itt lent azt az óriási csoportot, amely szintén Krisztushoz tartozik, azokat az embereket, akiket a nyomor és az elviselhetetlen életkörülmények a földi pokolhoz szögeztek. Értsük meg jól, miről van szó! Ebben az időben, amelyről beszélek, a szentek nem hiányoztak a földön. A múlt században nagy bőségben virágoztak a szentek, és pedig nagy szentek! De megmaradtak a szellemi-, apostoli-, vagy a szeretetszolgálat tevékenységeinek a mezején, s nem lépték át az időbeni, társadalmi, világi tevékenység küszöbét. Így betöltetlen maradt az űr. Mert olyan történelmi korban, mint amilyen a miénk, kétségtelenül nem elegendő az a közvetett hatás, amelyet a lelkiismeret belső megújulása fejt ki a társadalom külső fölépítésére. A lelkiismereté, mely válaszol egy alapvető szükségletre, és ezáltal olyan társadalmi változások mennek végbe, amelyek lehetségessé teszik a szolgaság folyamatos megszüntetését. Azonban ez már nem elég: szükség van olyan tevékenységre is, amely kimondottan arra törekszik, hogy megjavítsa és újjáalakítsa az időbeni élet szerkezetét.

Vajon az, hogy a múltban sok keresztény elhanyagolta ezt a tevékenységet, az ő világmegvetésüknek tudható be, amint azt sokan feltételezik? Dehogyan is! A szentek szakítanak a világgal; nem vetik meg a teremtést, hanem átengedik az inasoknak. Ami pedig a keresztény közösségeket illeti, elegendő rájuk tekinteni, elegendő önmagunkra tekinteni - ahogyan erre François Mauriac szókimondóan felhívta a figyelmünket a Keresztény Értelmiségiek Második Hetén -, hogy megbizonyosodjunk róla, mennyire nem vetik meg a világot, mennyire a földből valók, ahogy azt manapság mondani szokták. Ha a közvetlen szerkezeti változásra irányuló tevékenységek, melyeket

a társadalmi igazságosság megkíván, századokon át hiányoztak, annak egyszerűen az az oka, hogy nem léteztek gyakorlásának eszközei: a XVII. században Páli Szent Vince kórházakat alapított, nem szakszervezeteket. Az ipari forradalom kibontakozása óta lehetséges a közvetlen társadalmi tevékenység, és azóta vált kiáltóvá egy ilyen közvetlen társadalmi - és nem csupán szellemi, vagy karitatív - tevékenység szükségessége.

Egy konkrét példa talán világosabbá teheti a tevékenység két rendje közötti különbséget. Tudjuk, hogy egy Cottolengo nevű szegény pap, aki a múlt század első felében, Torinóban kórházat alapított, amely hamarosan mindenfajta betegség és emberi nyomorúság tágas gyűjtőhelyévé lett, ez a pap törvényként mondta ki, hogy semmiféle pénzösszeg, amelyet az Intézet fönntartására és a százával ott lévő betegek gondozására, mindennapi ellátására elfogadnak, soha nem őrizhető meg, nem helyezhető el tőkeként. Azt beszélik, hogy egyik este kidobta az ablakon a félretett pénzt. Ez a modern világban az örültség, ha nem a szentségtörés csúcsa. Egy ilyenfajta tevékenység önmagában tökéletesen forradalmi tevékenység volt, annál is inkább, mert sikerrel járt: napjainkban a Cottolengo az egyik legjelentősebb intézet Torinóban. Mégis, ez a fajta cselekedet, bármekkora volt is spirituális üzenetének ragyogása, a sajátosan társadalmi területen minden hatás és következmény nélkül maradt. Elhaladt a társadalmi problémák felett. A társadalmi problémák megkívánják, hogy saját rendjükben vitassák és oldják meg őket. Vagy fél évszázada már egyre jobban megértik a jóakarató emberek, hogy az Istenben hívők időbeni küldetése a dolgok kézbevétele. Anélkül, hogy megfeleledkeznénk arról, hogy még az időbeni világ távlatában sem elegendő csupán a keresztény társadalmi tevékenység, még kevésbé a csupán politikai aktivitás, mind a kettőre határozottan szükség van. Mert az Istenben hívők kötelessége tanúságot tenni Istenről. Ezt várja a világ a kereszténytől, s ez elsődlegesen az igazság szeretetének és a testvéri szeretetnek valóságos jelenléte a személyes létezésben, az evangélium fényének a behatolása oda, ahol a döntő próbatételre és kipróbálásra kerül sor a személyes kapcsolatok rejtett mélységeiben.

A keresztény világ történelmi elgyengüléséről beszéltem. Zárójelben, minden félreértés eloszlatása végett, szeretném pontosítani, hogy a "keresztény világ" szavakkal egy társadalmi kategóriát jelölök az időbeni civilizáció rendjében és történelmében; valamit, ami ebből a világból való. A "keresztény világ" sem nem a kereszténység, sem nem az Egyház. A keresztény világ nem homályosítja el sem a kereszténységet, sem az Egyházat.

E kérdés körül egyébként nem kis zűrzavar volt. A kereszténység és az Egyház nem arra kapott küldetést, hogy az emberek boldogulásán munkálkodjék, hanem hogy hirdesse nekik az igazságot, - s arra sem, hogy megvalósítsa az igazságosságot és a szabadságot a politikai társadalomban -, hanem, hogy elhozza az emberiség számára az üdvösséget és az örök életet. Ugyanakkor kétségtelenül, mintegy járulékos feladata az Egyháznak és a kereszténységnek, hogy éltesse az igazságosságtól és szeretettől vezérelt

energiákat az időbeni létezés mélységeiben, s így emberhez méltóbbá tegye ezt a létezést. De egy ilyen feladatnak a sikere az isteni üzenet befogadásának a módjától függ. És itt találjuk szemben magunkat a keresztények felelősségével, vagyis a profán történelemben munkálkodó, kereszténynek nevezett csoportok felelősségével.

Értelmetlen az a keresztényeket érő szemrehányás, amelyet ma elég gyakran hangoztatnak, hogy tudniillik nem keresztelték meg a "Forradalmat", s nem szentelték minden tevékenységüket a "Forradalomnak". A "Forradalom" messianisztikus mítosza nem más, mint az Isten országa eszméjének megromlása és elvilágiasodása. Az a célja, hogy megzavarja az emberi történelmet, s tévútra vezesse a sajátságos, hiteles és hitelesen haladószerű forradalmakat - nagy "F" nélkül -, amelyeknek egymást kell követniük végig az emberi történelem folyamán.

De a világban élő keresztények számára nem alaptalan az a szemrehányás, hogy legyengítették az adott időben megkövetelt forradalmak ilyenén való kiteljesedését, és általában, hogy bűnösök

abban - amit ők egyébként nagyon jól tudnak -, hogy többé-kevésbé mindig elárulják a kereszténységet. S különösképpen nem okatlan ez a szemrehányás modern korunkban nagyon sok emberrel szemben, akik pusztán formalitásból lerótták kötelességüket Isten előtt, akiben azt hitték, hogy hisznek, miközben ténylegesen gyakorlati ateisták voltak.

*

Amint igyekeztem már régebben rámutatni, ha a civilizáció és nem a barbarizáció új korszakának kell eljőnie, egy ilyen kor legmélyebb igénye a profán élet megszentelése lesz, annak igénye, hogy a társadalmi-evilági létet termékenyítse meg a szellemi-lelki tapasztalat, a kontemplatív élet energiája és a testvéri szeretet.

Bátorkodom megjegyezni, hogy még nem tartunk itt. Pillanatnyilag mélyebben vagyunk. Az emberi történelem szövetségben áll a félelemmel és az abszurditással, az értelem pedig a reménytelenséggel. A hiú reményű hatalmasságok rátelepszene az egész világra, megzavarva minden iránytűt. A beszéd képességét teljesen megbecstelenítették, a szavak értelme teljesen megromlott. A sajtóban, a rádióban megannyi igazság keveredik össze tökéletesen, minden pillanatban a tévedések tömkelegével, melyeket ugyanezen hírközlő eszközök kürtölnek világgá, minek következtében az emberek egyszerűen elvesztik az igazság iránti érzéküket. Annyit hazudtak már nekik, hogy úgy tűnik, mintegy serkentő gyanánt szükségük van a napi hazugság adagra. Úgy tesznek, mintha mindezt elhinnék, de közben a gyakorlatban egy

titkos belső életet kezdenek élni, amelyben semmit sem hisznek el a hallottakból, s csupán a nyers tapasztalatában és az elemi ösztönökben bíznak.

Minthogy a dolgok olyanok, amilyenek, úgy tűnik, e kor emberének még a legbölcsebb eszmefuttatások, a legékesebben szóló bizonyítások és a legtökéletesebb szervezetek sem elegendők. A ma emberének *jelekre* van szüksége. Cselekedetekre van szüksége. Mindenek előtt az isteni dolgok valóságának érzékelhető jeleire van szüksége. S közben a csodatevők komoly hiánya mindenütt - legyen bár ez a cikk kétségtelenül olyasvalami, aminek befogadása a legkeményebb dolgok közé tartozik.

Legyen szabad itt emlékeztetnem Pascal szavaira: "Mindig úgy teszünk" - mondja Pascal - "mintha arra lenne küldetésünk, hogy győzelemre vigyük az igazságot, miközben küldetésünk csak arra szól, hogy harcoljunk érte."

Nem tőlünk függ az, hogy csodákat adjunk az embereknek. Tőlünk az függ, hogy gyakoroljuk azt, amit hiszünk.

Helyénvaló itt aláhúzni az abszolút ateizmus egyik legmélyebb vonását. Amint más alkalommal már mondtam, az abszolút ateizmus "a hitüket meghazudtoló hívő tömegek gyakorlati ateizmusának nyers és letagadhatatlan kifejezésekkel való lefordítását, kíméletlen ellenjátszmáját, bosszúálló tükrét" jelenti. Ez az abszolút ateizmus "mindenek előtt a gyakorlati ateizmus gyümölcse és büntetése, melynek képe az isteni harag tükrében verődik vissza. Ha ez a megállapítás igaz, "akkor azt kell mondanunk, hogy az egyetlen eszköz, amivel megszabadulhatunk az abszolút ateizmustól az, hogy megszabadulunk a gyakorlati ateizmustól".***** Az is világossá vált mindenki számára, hogy többé már nem elegendő semmiféle dekoratív kereszténység. A hitnek valóságos, gyakorlati, élő hitnek kell lennie. Az Istenben való hit olyan életvitelt kell hogy jelentsen, amely lehetetlen volna, ha Isten nem létezne. Akkor az evangéliumba vetett földi reménykedés az időbeni történelem éltető erejévé válhat.

***** Raison et Raisons. 190, 192. p.

FLORILEGIUM

Az ismeret mint igazság az értelem körébe tartozik-, mint jó azonban az akarat tárgya. Ha tehát kivonjuk az utóbbi hatóköréből, akkor csak félértéket képvisel, s hiányzik amaz éltető eleme, amely az emberi élet első mozgató tényezőjével való érintkezésből tapad hozzá. Egész értéké akkor lesz, ha az akarati, az érzelmi világ melege áthatja, s az ettől kölcsönzött energiák erejében is lendíti benső életünket... Mert két esetben van az igazság lelkünkben halálra ítélve: 1. ha nem hódította meg lelki életünk összes, főleg érzelmi tényezőjét, 2. ha annyira a logikai sémák sámfájára van felhúva, hogy csak addig tart formát, amíg rájuk van szegezve. Mindkettőtől az átélés ment meg bennünket...

Nem az aláz le bennünket, hogy meghajlunk az igazság előtt, akár az érvek, akár a tekintély késztesen erre bennünket, hanem az, hogy elsorvadunk az igazság kifogyhatatlan tárháza előtt, s nem találjuk meg az egyéniségünket kialakító és tápláló anyagot.

(Horváth Sándor:

Intuíció és átélés - Örök eszmék és eszmei magvak Szent Tamásnál
Bp., Szent István Társulat, 1944. 148, 179.)

Az ember természeténél fogva kérdező lény. Mindenre nézve felieszi a kérdést: mire jó, mi az értelme, mi az értéke, mi a célja? És a kérdésben csak annál a jónál, értéknél, célnál áll meg, melynek a kiválósága abban áll, hogy ránézve már nem lehet az addigi, a még továbbiakat kereső kérdéseket feltenni. Mert az már "semmire se jó".

Annál realistább valaki, mennél tudatosabban és következetesebben építi belső és külső életét a legreálisabb Realitásra, a Realitásteljességre magára